

Ear cât-va timp în urmă am fost înse citat la cercul de recrutare din cetatea Aradului pentru-ca să mi se facă cuvenita examinare militară.

M'am dus și am fost declarat „*tauglich*“ pentru serviciul militar.

Abia acum mi-am cerut „*Indicele*“, pe temeiul căruia mi se cuvenia dreptul de a face serviciul ca voluntar pe un an de zile.

În gândul mămei cel mai netrebnic dintre toate așezăminte era adevărată oștirea, și era pentru mine o mare binefacere să stau în oștire numai timp de un an.

Am fost deci înregistrat în Reg. 33, ca voluntar pe un an, care-și urmează studiile la facultatea de drept a universității din Viena, unde Regimentul avea o companie instalată în „*Gumpendorfer-Kasern*“.

Nu mi-a rămas deci decât să iau „ziua bynă“ atât de la cei din Cumlăuș, cât și de la cei de acasă, și la începutul luni Octomvrie am îmbrăcat, că băiet sărac, în cetatea Aradului haina împărătească, apoi am plecat cu „marșrută“ la Viena, unde tot pe cheltuiala Impăratului urma să trăiesc timp de un an.

Nu-mi trecuse nici odată prin minte gândul, că o să ajung și pe la Viena, dar nu aveam cuvinte de a mă plânge, că lucrurile au venit așa — fără de vina mea.

La Viena.

Aducându-mi aminte cele trăite de mine, cel mai co-vârșitor dintre simțăminte, de care sunt cuprins, este, că pretutindeni, pe unde trecusem, m'am bucurat de multă bunăvoință din partea oamenilor, cu care am avut a face, dar nicăiri nu de atât de multă ca la Viena.

Dela Arad am călătorit până la Pesta pe calea ferată, ear mai departe am făcut drumul pe Dunăre, o călătorie pentru mine foarte plăcută.

Mă simțiam fericit pe drum și încă mai fericit după-ce am sosit la Viena și mi s'a făcut rost în casarmă.

După rânduiala de atunci noi voluntarii eram înainte de ameză-zi liberi, ca să asistăm la cursuri, ear după

amează-zi, de la două până la cinci, făceam exerciții militare. — Serile aveam voie să ieșim.

Drumul de la cazarmă până la universitate era lung, cel puțin de șase kilometri; aceasta înse nu mă supăra, căci atât la dus, cât și la întors vedeam o mulțime de lucruri și de mutre pentru mine foarte interesante. Căpitanul meu înse a socotit că e prea obositor pentru mine drumul și că perd prea mult timp făcându-l, a intervenit dar să fiu „transferat“ la regimentul Ramming, care se află în casarma „Francis Iosif I“, a treia casă de la universitate.

Eram la regimentul acela trei-zeci și șapte de voluntari, între care vre-o două-zeci fuseserăm admiși să ne facem anul pe cheltuiala statului. Aceștia eram adăpostiți într'o sală specială, așa zisa secțiune a voluntarilor, unde ne întruniam cu toții și pentru lecțiunile ce căpitanul și doi locotenenți ne făceau în ale milităriei.

Regimentul era slovăcesc, dar în secțiunea noastră erau reprezentate nu numai toate școlile superioare, ci și toate popoarele din monarhie.

Poate ori-și-cine să-și facă închipuire despre frământările ce se petreceau în sala aceea.

Cei mai certăreți dintre toți erau Sârbii.

Italianii din Dalmația se supărau când li se zicea că sunt Italiani. — „Nu, — ziceau dinșii: — suntem Dalmațini!“.

Sârbii din Dalmația se supărau și ei când li se zicea, că sunt sârbi. — Țineau și ei să fie socotiți Dalmațini.

Sârbii din Croația se supărau înse când li se spunea că sunt Croați, ear Croați se supărau când Sârbii din Banat le spuneau, că fac parte din marele popor sârbesc.

Era peste puțină, ca noi cei-lalți să nu ne dăm silința de a ne dumiri, care dintre Sârbi au dreptate: aceia, care puneau patriotismul mai presus de naționalitate ori aceia, care ziceau, că cei de acela-și neam, ori-și-care li ar fi patria, au să puie'n toate privințele umăr la umăr.

Nu zile, nici săptămâni, ci luni întregi dearându-l s'au urmat discuțiunile inverșunate asupra acestei cestiuni fără-ca să ajungem a fi toți de acela-și gând.

Un singur lucru admiteau cu toții: că oamenii de acela-și neam, ori-și-unde s'ar fi aflând și'n ori-și-ce fel ș'ar

fi petrecând viața, în viața culturală au să lucreze împreună. În viața economică înse și mai ales în cea politică lucrarea împreună atîrnă-nu de naționalitate, ci de stările geografice și de comunitatea de interese materiale.

Italianii și Serbii din Dalmația aveau dreptate numai din punctul de vedere economic și din cel politic: în viața culturală aveau să lucreze împreună unii dintre dînșii cu Italianii, ear alții cu Sârbii. Voind înse să lucreze ei îndeosebi și 'n viața culturală împreună, se împedecă unii pe alții în lucrare. — Acesta e înțelesul vorbei despre încurcăturile de limbi la turnul Vavilonului. Desfășurare culturală firească și rodnică numai din lucrarea împreună a oamenilor îndrumați sufletește în același fel poate să resulte, și de aceea cei mai mulți dintre noi îi socotim nu numai mișei, ci totodată și proști pe Maghiarii, care siluiesc pe alții să iee parte și la viața lor culturală.

Luând parte la aceste discuțiuni, am ajuns încetul cu încetul să mă dumiresc asupra pornirilor, de care sunt stăpânite deosebitele popoare din monarhie și despre îndemnurile fie bune, fie rele ale lor.

Acum ânteia-oară mi-am dat seamă, că vrajba dintre oameni pornește din îndemnuri, care sunt împotriva firii și că dușmani ai neamului omenesc sunt cei ce-și dau silința să împedecă desfășurarea firească a lucrurilor.

Cei mai pătimași în privința aceasta mi se păreau Cechii, tot atât de intoleranți ca Sârbii, dar mai vicleni, oameni zăcași și fățarnici, care au totdeauna un gând ascuns și nu te iartă niciodată, dacă le stai în cale ori i-ai jignit într'un fel oare-care.

Cu toate aceste Bezdek, unul dintre camarazii mei, mi-a fost bun prieten, și alt cech, Bilca, a fost cel mai însemnat dintre binefăcătorii dela Viena ai mei.

Eu unul n'am avut nici odată cuvinte de a mă plînge de vre-un Cech, și Cech a fost și Urban Jarnic, de care mă leagă plăcute amintiri.

Spun numai cum mi se păreau Cechii atunci, când mă aflam adăpostit în casarma „Franțisc Iosif I“.

Pe la sfîrșitul anului școlar am plecat cu regimentul în lagărul de la Bruck an der Leita, ca să luăm parte la

manevrele de acolo, unde ear am dat peste o amestecătură de toate popoarele monarhiei.

Acolo era chiar mai bine decât la Viena, căci primiam adaus la soldă, aveam liber după ameză-zi, ba după ori-și-care manevră mi se dedea o întreagă zi de repaos, eară giur-împregiur erau ici păduri umbroase, colo câmpii întinse, pretutindeni aier curat și lumină revărsată din plin, la Duminecile și zilele de sărbători mai cântau și orchestrele militare.

Dar eu nu m'am dus la Viena numai spre a-mi face rândul în oștirea împărătească.

Dacă-mi aduc bine aminte, acela, care primise Indicele meu și mă înscrisese pentru semestrul al doilea, era doctorandul Maier, mai târziu profesor de teologie la Sibiu și apoi protopop la Seliște. Tot el m'a înscris și pentru semestrul al treilea chiar mai 'nainte de a fi sosit eu la Viena.

Nu știam să prețuiesc îndeajuns bunăvoința lui.

În timpul petrecut la Comlăuș mă 'ncântase gândul de a mă face și eu notar comunal ca „principalul“ meu, care avea soție și copii, trăia 'n lărgime și-și făcuse parte de multe bunătăți de tot felul. Gândul meu era deci să scap cât mai curând de serviciul militar pentru-ca să mă 'ntorc acasă.

Tatăl meu, care trăia mai mult pentru alții decât pentru sine însu-și, mă 'ndrumase, între altele, spre două lucruri: unul să mă mulțumesc cu puțin și să dau tot ceea ce mă iartă puterile, ear altul — să fac cu toată inima tot ceea-ce sunt nevoit a face.

Eram deci cu desevirșire mulțumit de traiul, pe care-l aveam în casarmă și, întrat odată în oștire, purtam cu drag uniforma și-mi făceam până 'n cele mai mici amănunte datoria, încât unii dintre camarazi mă luau drept un fel de maniac și-și băteau joc de mine.

Cu aceea-și stăruință-mi urmam și studiile universitare. Dacă eram odată înscris, nu-mi rămânea decât să și fiu student în puterea cuvântului.

Cu totul altfel mi s'au prezentat lucrurile după-ce am început să iau parte la cursuri. Aveam profesori pe Ihering, pe Lorenz Stein, pe Philips, ba mă duceam să audiez și la Schäffle, la anatomistul Hirtl și alții.

De aici înainte învățam multe nu numai la lecțiuni și discutând cu camarazii mei din casarmă, ci și plimbându-mă, între lecțiuni, pe coridoarele universității, stând în cafenea ori mergând mai ici, mai colo pe stradă ori prin parcul orașului.

Mai ales Eminescu avea o particulară slăbiciune pentru asemenea discuțiuni urmate mergând pe drumuri umblate de lume.

În virtutea rânduielii de atunci după semestrul al patrulea studenții aveau să se prezente la primul examen de stat. Eu făcusem primul semestru la Pesta, al doilea la Cumlăuș, ear acum steteam la Viena ca să-mi fac rândul la oaste. Mai fusesem apoi ales președinte al societății „*România Jună*“, pe care atunci o înființaserăm, și perdeam o mulțime de timp și cu organizarea societății. Chiar și dacă n'ași mai fi râvnit la viața de notar comunal, aveam destule cuvinte de a nu mă presenta la examenul de stat. Nici pierdere pentru mine nu era, nici rușine n'avea să-mi fie, dacă nu trec examenul.

Mai „bătrânii“ mei colegi stăruiau înse să cer termin și mă 'ncredințau, ca după discuțiunile avute cu mine știu destul pentru-ca să trec examenul. L'am și trecut îndeoseb, la Ihering, din dreptul Roman chiar „cum laude“.

Până la sfârșitul anului de voluntar mi-a rămas deci timp să mă pregătesc și pentru examenul de ofițer de rezervă.

După-ce l'am trecut și pe acesta, cel mai apropiat gând al meu a fost să mă 'ntorc acasă.

Ieșit din casarmă și desbrăcat de uniformă, am rămas om fără de căpătâiu în cel mai propriu înțeles al cuvântului. Pentru-ca să pot pleca, unul dintre colegii mei români mi-a dat una, altul alta și cu toții m'au îmbrăcat — cum s'a nimerit.

Nici astă-dată n'au venit înse lucrurile cum mi le ticluisem eu.

S'a întâmplat adecă lucru, la care nu mă gândisem, că un oare-care Bilca, un cech, avea la Viena un bine reputat institut particular, în care-și urmau studiile și câți-va tineri români, între care și Alexandru Macedonski. Hozanu, fiindu-i lui Bilca prieten, și-a dat silința să-mi facă rost de pedagog în acel institut. Era prea târziu. Se aflau înse în

instituit doi frați maghiari, care nu știau nemțește, comiții Moritz. În curând după-ce am sosit acasă am primit deci de la prietenul meu vestea, că sunt angajat să-i meditez pe cei doi frați pentru un onorar, din care pe timpul acela puteam să trăiesc la Viena destul de bine.

Era peste puțină să mai stau pe gânduri după-ce timp de un an trăisem la Viena, unde sunt teatre, muzee, galerii și săli de concert, profesori adimenitori și prieteni, cu care nu te mai saturi a sta de vorbă.

Adevărul era, că nu mai aveam ce să caut la Viena, unde aveam să 'nvăț dreptul civil și cel penal, procedura civilă și cea penală, dreptul comercial și altele, care pentru țerile coroanei ungare nu se potriviau. Guvernul ungar și luase dispozițiunea, ca al doilea examen de stat în Ungaria numai trecut la Pesta să fie valabil.

Ar fi rămas deci să mă 'ntorc ear la Pesta și să mă 'nsciu acolo pentru-ca să fiu admis la examen, ceea ce au făcut și alții dintre cei ce-și terminaseră studiile afară de Ungaria.

Cu totul altele erau înse cele ce mă adimeniau pe mine.

Mai 'nainte de a fi sosit la Viena citisem puțin — mai ales în limba maghiară, mai puțin nemțește și franțuzește, de tot puțin românește. Lecțiunile lui Ihering m'au îndrumat să citesc scrieri istorice, iar Eminescu mă silia — așa-zicând — să citesc filosofie, ceea ce l'a 'nceput nu mă 'ncânta. Incetul cu incetul am prins înse slăbiciune pentru ori-și-ce lectură.

Tot îndemnat de Eminescu apoi — încă pecând mă aflam în casarmă — am început să scriu, cum zicea el, în româneasca de la Șiria.

Puțin mi-a păsut deci de dispozițiunile luate de guvernul ungar.

Câte-va luni după 'ntoarcerea mea la Viena, Eminescu m'a prezentat d-lui Iacob Negruzzi, care întorcându-se din Germania, s'a oprit la Viena. Am luat înțelegere să-i trimit pentru „*Convorbiri Literare*” câte ce-va, între altele dări de seamă asupra Maghiarilor.

Am început deci să iau parte la mișcarea literară.

Ear cât-va timp în urmă am fost nevoit să mă pun în fruntea mișcării pornite de studențime pentru unitatea culturală a Românilor și să iau asupra mea sarcina de preșe-

dinte al comitetului central constituit pentru punerea la cale a serbării de la Putna.

Cei doi ani următori i-am petrecut în lucrarea despre care am vorbit mai în amănunte în ceea ce privește pe alții. Eu îndeosebi m'am ales pe urma acelei lucrări cu multe fie bune, fie rele, dintre care cele mai hotăritoare sunt trei.

Dându-mi silința să potrivesc propriul meu fel de a trăi cu cele zise de Lorenz Stein și cu cele scrise de Louis Blanc despre trebuințele omenești, m'am pătruns pentru întreaga mea viață de rostul nu numai economic, ci totodată și moral al îndrumării de a mă mulțumi cu puțin. Nu numai trebuințele prea multe și prea mari sunt nesecat izvor de rele îndemnuri, dar și dacă obârșia sărăciei sunt trebuințele nemăsurate, e mare bogăție să te mulțumești cu puțin și în același timp mulțumindu-te cu puțin lași prisosul pentru alții. Nu doară că eu însu-mi n'am căzut nici o dată în păcatul lipsei de cumpătare, dar m'am ferit totdeauna de păcatul acesta și mi-am făcut muștrări când am fost prea slab de ânger. E deci lucru firesc, dacă n'am putut să am o bună părere despre cei ce nici nu țineau să se slăpânească.

Vorbind apoi unde-va despre înțelepciunea practică, Schopenhauer zice, că Confuciu a fost cel mai cu minte dintre oamenii ce-au trăit pe fața pământului. Mă simțiam deci mereu îndemnat a mă dumiri, de ce anume Schopenhauer a zis-o aceasta și am citit cu multă râvnă tot ceea ce mi-a căzut în mână despre viața lui Confuciu și despre îndrumările date de dânsul. Aceste mi s'au părut și mi se par și acum atât de înțelepte, încât mă simt nemulțumit de mine însu-mi și-mi fac muștrări când se 'ntâmplă să cad în păcatul de a mă fi abătut de la cele mai însemnate dintre ele. Tot fiind seamă de aceste sunt deci nevoit a judeca și când e vorba de fapte săvârșite de alții.

Aceste sunt mai ales patru: *iubirea de dreptate, iubirea de adevăr, buna credință și mai ales sinceritatea*, fără de care și cele mai frumoase fapte sunt fățarnicie vrednică de dispreț. Viața, pe care o avem aici pe pământ, nu e vrednică să ne 'njosim de dragul ei nedreptățind fie chiar și numai pe dușmanul nostru, spuind ceea ce știm, că nu-i adevărat, amăgind pe cei ce se apropie cu încredere de noi

și mai ales dându-ne silința să le părem altora cum în adevăr nu suntem.

Stăruind în aceste vederi, mai virtos m'am lipsit pe mine însu-mi de destoinicia de a mă potrivi cu oamenii, în mijlocul cărora îmi petrec viața, și m'am făcut azi unuia, mâne altuia urgisit pe urma părerilor mele despre faptele lui.

Al treilea lucru, cu care m'am ales, e hotărîrea de a nu lua nici odată parte la viața politică.

Când am sosit la Viena, am găsit acolo Bucovineni Ardeleni, Ungureni, Bănățeni, Moldoveni, Munteni, ba aveam și-un Basarabean, — Stamati, — precum și un Macedonean, Carajani. Unii dintre dînșii erau apoi Barițieni, alții Babeșiști, iar alții Saguniști ori federaliști. Erau înse între noi și oameni ca mine, care-și dădeau seamă că toți suntem Români și în viața culturală avem să lucrăm împreună — stăruind fie-care 'n părerile sale politice.

Din gândul acesta a pornit înființarea societăți „*România Jună*“, al căreia președinte am fost ales tocmai pentru-că stăruind însu-mi în părerile mele nu-mi dedeam silința de a 'ndupleca pe alții să se lepede de ale lor.

În curând s'a dat înse pe față și o desbinare în ceea ce privește viața culturală. T. Maiorescu intrase adecă în polemică cu Simeon Bărnuți și pe când mulți se deduseră 'n partea acestuia, Saguniștii, între care Eminescu și eu, precum și cei mai mulți dintre Bucovineni țineam cu T. Maiorescu, deci cu „*Junimea*“.

În adevăr înse numai noi priviam cestiunile din punct de vedere cultural. Pentru cei-lalți societatea „*România Jună*“ și mai ales sărbătoarea de la Putna erau un fel de paravane, din dosul cărora se făcea propagandă pentru unirea politică, ceea ce noauă ni se părea lucru primejdios. Pentru-ca să putem organiza societatea și pentru-ca să ni se dea voie de a pune la cale sărbarea, trebuia să fim de bună credință. Nu puteam apoi să perdem din vedere, că atât la Italiani, cât și la Germani unirea politică a fost o urmare firească a unirii culturale și că am vedea lucrurile dea'ndoaselea, dac'am vrea, ca la noi unirea culturală să se facă abia după-ce a fost făcută cea politică.

Fiind-că eram de bună credință și fiind-că vorbiam așa, se zicea, că suntem uneltele „*Junimiștilor*“, pe care „patrioții“ îi socotiau cosmopoliți, francmasoni, cei mai primejdioși dușmani ai neamului românesc.

În urma celor văzute și pățite la Putna m'am întors acasă scârbit și-l fericiam ear pe fostul meu „principal“, care 'n restrînsul lui cerc de la Comlăuș avea parte de atâte mulțumiri.

În vremea aceasta înse Eminescu a umblat pe la Iași, și'n urma stăruințelor lui „*Junimea*“ a luat hotărîrea de a-mi da un ajutor de vre-o 10—12 galbeni pe lună pentru-ca să nu-mi mai fiu nevoit a-mi perde timpul dând lecțiuni.

Atât a mai lipsit pentru-ca să nu mai rămâie nici o îndoială, că Eminescu și eu suntem unelte plătite ale cosmopoliților din „*Junimea*“ și când cu darea de seamă asupra serbării de la Putna o majoritate constituită ad hoc cu ajutorul celor ce mai 'nainte nu voiseră să între 'n „*România Jună*“ ni s'a dat un așa zis vot de blam.

Nu mai putea să-mi rămâie nici mie nici o îndoială, că sunt lipsit cu dese-vîrșire de cuvenitele destoinicii pentru-ca să iau parte la viața noastră politică, în care nu numai se iartă, ci se și cere să fii de rea-credință față cu aceia, pe care nu ți-i socotești prieteni, să-i nedreptățești, să-i minți, să-i înșeli, să-i amăgești, să-i asuprești.

III. ÎN LUMEA LARGĂ

Lupta pentru limbă

La 1872, pe la 'nceputul lunii August, m'am întors de la Viena la Arad, unde am intrat în cancelaria avocatului Mircea B. Stănescu, ca să fac practică în ale advocaturii.

Mi s'au întîmplat în timpul anului de practică două lucruri, pe care trebuie să le știi pentru-ca să poți înțelege desfășurarea vieții politice din timpul acela.

Atât după practica introdusă 'n timpul așa zisului „*provisoriu*“, cât și în virtutea legii „*pentru egala îndreptățire a naționalităților*“ Românii aveau dreptul de a se folosi de limba lor în administrațiunea și 'n fața instanțelor judecătorești. La 1872 dreptul acesta era respectat și noi